

РЕЦЕНЗІЯ

**професора кафедри психології і педагогіки
Національного університету фізичного виховання і спорту України,
доктора біологічних наук, професора Коробейникової Лесі Григорівни
на дисертаційну роботу Арнаутової Лілії Володимирівни
«Особистісні детермінанти формування стресостійкості
кваліфікованих спортсменів»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка,
за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт**

Актуальність теми дисертації. Дисертантом було зроблено аналіз сучасних досліджень в галузі психології і психофізіології спорту спрямованих на вивчення особливостей прояву стресостійкості в спортивній діяльності, яка вивчалась науковцями в різних напрямках та концепціях, а саме: емоційних та передстартових станів, особистісних детермінант стресостійкості, модельних характеристик особистісних проявів спортсменів у стресовій ситуації, стратегій подолання стресу, психологічного супроводу спортсменів, особливостей впливу стресу у змагальній та тренувальній діяльності спортсмена. Кожен з цих досліджень розкриває та доповнює багатогранну проблему стресостійкості. Однак, автором зазначено про не достатню систематизованість формування особистісного профілю стресостійкості та виявлення особистісних характеристик, що можуть формувати психологічний ресурс стресостійкості кваліфікованих спортсменів.

Представлена до розгляду дисертаційна робота Арнаутової Л. В. спрямована на визначення особистісних характеристик, якими детермінується формування стресостійкості кваліфікованих спортсменів та розробка технології, спрямованої на підвищення ефективності процесу формування та корекції стресостійкості.

Виходячи з вищезгаданого, дисертаційна робота є актуальною та необхідною для удосконалення системи підготовки у спортивних танцях.

Мета, завдання, наукова новизна відповідають цільовим настановам дисертаційної роботи. Методи дослідження ґрунтуються на використанні засобів і методів діагностики стресостійкості.

Змістові характеристики тестів дозволили зареєструвати специфічні кількісні і якісні показники прояву стресостійкості, оцінити індивідуально-типологічні властивості спортсменок.

Ефективність наукового дослідження підтверджені чинниками. Які були реалізовані вперше, зокрема:

розроблено технологію формування та корекції стресостійкості, як систему педагогічних способів, кроків, тренінгових вправ, послідовність виконання яких сприяє формуванню стресостійкості кваліфікованих гандболісток;

обґрунтовано теоретичну модель формування стресостійкості кваліфікованих спортсменів; на основі теоретичного аналізу систематизовано та узагальнено особистісні детермінанти формування стресостійкості кваліфікованих гандболісток та визначені когнітивні, поведінкові, емоційні, мотиваційні компоненти особистості, які виступають детермінантами формування стресостійкості спортсменів;

виявлено ситуації спортивної діяльності, що сприймаються як стресові кваліфікованими гандболістками в процесі спортивної діяльності в періодах: навчання, тренування, перед змаганнями, на змаганнях, після змагань;

визначено умови виникнення стресової ситуації, спричинені педагогічними аспектами та взаємодією з тренером; виявлено психічні стани, спричинені стресовими ситуаціями та негативно впливають на результативність спортивної діяльності;

в результаті емпіричних досліджень визначено психологічні характеристики кваліфікованих гандболісток, які детермінують застосування адаптивних стратегій подолання стресу (загальний рівень емоційного інтелекту, управління емоціями інших, локалізація контролю в сфері міжособистісних відносин та в сфері здоров'я та хвороб, мотивація досягнення успіху та уникнення невдач у спортивній діяльності);

встановлено прояви та зв'язки психологічних характеристик та психофізіологічних властивостей кваліфікованих гандболісток із вибором стратегій подолання стресу;

доповнено результати досліджень стресових ситуацій у процесі спортивної діяльності; доповнені джерела стресу у кваліфікованих гандболісток в процесі спортивної діяльності;

доповнено дані про необхідність урахування рівня стресостійкості спортсменів для прогнозування надійності та ефективності змагальної

діяльності; особливостей суб'єктивного локусу контролю, мотиваційних чинників стресостійкості, змагальної особистісної тривожності, емоційного інтелекту кваліфікованих гандболісток; підходи до діагностики стресостійкості спортсменів високої кваліфікації;

доповнено та розширено уявлення про особливості психомоторних якостей кваліфікованих гандболісток; взаємозв'язок між властивостями уваги і точністю сенсомоторного реагування у кваліфікованих гандболісток; взаємозв'язок між застосуванням адаптивної стратегії подолання стресу та точністю сенсомоторного реагування у кваліфікованих гандболісток;

підтверджено важливість дослідження балансу нервових процесів кваліфікованих спортсменів з метою прогнозування успішності змагальної діяльності;

підтверджено важливість комплексного дослідження копінг-стратегій та стану психофізіологічних функцій спортсменів, зазначено діапазони змін досліджуваних критеріїв когнітивних, поведінкових, емоційних, мотиваційних компонентів особистості, стану психофізіологічних функцій для кваліфікованих гандболісток.

Також, необхідно відзначити практичну значущість досліджень, яка полягала у розробці технології формування та корекції стресостійкості кваліфікованих гандболісток, як системи способів, прийомів, кроків, рекомендацій, послідовність виконання яких забезпечує вирішення завдань по формуванню уявлення про структуру стресостійкості, особистісні якості, які формують стресостійкість. Основні положення і результати досліджень та авторські рекомендації були впроваджені в практику тренувального процесу кваліфікованих гандболісток (квітень-травень 2023 р.), що знайшло відображення у відповідних актах впровадження, авторському свідотстві «Стресові ситуації кваліфікованих гандболісток в процесі спортивної діяльності» (березень 2022 р).

Розроблена технологія формування та корекції стресостійкості кваліфікованих гандболісток впроваджена під час проведення навчально-тренувальних зборів до відбіркових ігор чемпіонату Європи (з 28 серпня по 09 вересня 2023 року) спортсменів та тренерів гандбольних команд.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі психології і педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України відповідно

до Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2016–2020 рр. за темою 2.19 «Технології психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності» (державний реєстраційний номер 0116U001627), керівник теми – кандидат педагогічних наук, професор Петровська Т. В., та Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2021–2025 рр. за темою 2.9 «Мобілізація особистісного ресурсу суб'єктів спортивної діяльності засобами психолого-педагогічного супроводу» (державний реєстраційний номер 0121U108290), керівник теми – кандидат педагогічних наук, професор Петровська Т. В. Автор – співвиконавець теми. Внесок здобувача полягає в узагальненні теоретичних положень та практичного досвіду щодо визначення впливу психологічних та особистісних факторів на формування стресостійкості, розробці теоретичної моделі формування стресостійкості кваліфікованих спортсменів та визначенні особистісних характеристик, якими детермінується формування стресостійкості кваліфікованих гандболісток.

Роль автора, як співвиконавця, полягала у самостійному узагальненні та систематизації теоретичних положень та практичного досвіду щодо визначення впливу психологічних та особистісних факторів на формування стресостійкості кваліфікованих спортсменів. Автором самостійно обґрунтована теоретична модель формування стресостійкості кваліфікованих спортсменів та розроблена програма досліджень, підібрані адекватні методи та методики дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У представленій дисертаційній роботі відповідно до теми дослідження на основі сучасних наукових підходів обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій визначено використанням адекватних підходів дослідження, наявністю достатньої кількості контингенту, визначенням спеціальних методів дослідження відповідно до віку і кваліфікації спортсменів.

Публікації представлені у 17 наукових публікаціях: 6 статей у наукових виданнях з переліку наукових фахових видань України, 10 публікацій апробаційного характеру, 1 публікація додатково відображає наукові результати дисертації.

Апробацію результатів дисертації проведено на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях високого рівня впродовж 2019-2023 років.

Структура та обсяг дисертації відповідає встановленим нормам і складає 202 сторінки тексту комп'ютерного набору державною мовою. В ній присутні анотації, перелік умовних позначень, вступ, п'ять розділів, висновки, практичні рекомендації, список використаних джерел та додатки. Робота ілюстрована 30 таблицями й 18 рисунками. Усього використано 294 джерела наукової та спеціалізованої літератури, з них 88 – іноземних.

Перший розділ присвячено аналізу теоретичних джерел пов'язаних з формуванням механізмів стресостійкості в спорті, з одного боку, і недостатньою систематизованістю основних теоретико-методологічних і методичних підходів щодо вирішення означеної проблеми, з іншого боку, що визначає актуальність дослідження.

Зроблений огляд наукової літератури з проблеми стресу, стресостійкості та формування стратегій подолання, ресурсів подолання стресу показав, що і стрес, і копінг-стратегії є полімодальними структурами. На відміну від стимульних моделей стресу та відповіді на стрес в інтегративних моделях стрес розглядається як порушення балансу між сприйняттям пропонованих вимог і наявних можливостей або ресурсів подолання, людина виступає як суб'єкт, що активно протидіє шкідливим впливам стресу. У моделях важливого значення набуває урахування індивідуальних, особистісних особливостей, а саме: поведінкових, когнітивних, фізіологічних характеристик індивіда. Серед ресурсів також можна вказати: соціальну підтримку та життєвий досвід.

В другому розділі представлені сучасні методи дослідження, які відповідали цільовим настановам науково-дослідної роботи. Обґрунтовані засоби їх системного використання відповідно до мети та завдань дослідження розкрито методологію досліджень, обґрунтовано використання методів дослідження, описано організацію дослідження і контингент випробуваних.

В третьому розділі розглянуто особливості прояву психічних станів, що сприяють прояву певних якостей для досягнення мети у спортивній діяльності.

Ситуації, які сприймаються як стресові спортсменками гандболістками мають негативний вплив на результат через об'єктивні та суб'єктивні причини. Спортсменки потребують відповідного психологічного супроводу та моніторингу психічних станів в кожному періоді спортивної діяльності, оскільки закріплення негативних емоцій та станів негативно впливає на спортивний результат.

В четвертому розділі розглянуті питання, щодо виявлення переваг наступних адаптивних копінг-стратегій такими як: «Планування вирішення проблеми», «Прийняття відповідальності», «Позитивна переоцінка», «Пошук соціальної підтримки», «Самоконтроль» та неадаптивної стратегії «Втеча-уникнення» (за тестом Р. Лазаруса, С. Фолкман). Також серед спортсменок кількісно переважало використання адаптивних стратегій у порівнянні з неадаптивними і відносно адаптивними за тестом Е. Неім. Найбільш поширеними копінг-стратегіями серед обстежених гандболісток були: в когнітивній сфері – проблемний аналіз та надання сенсу; в емоційній сфері – оптимізм; в поведінковій сфері – відступ, співпраця і відволікання. Більшості обстежених гандболісток був властивий загальний інтернальний тип локусу контролю, а також інтернальний тип локусу контролю в галузі продуктивних відносин, у галузі досягнень та невдач та у міжособистісних взаєминах. У сфері сімейних відносин, здоров'я та хвороби для більшості спортсменок був характерний екстернальний локус контролю. Також, більшості обстежених спортсменок характерний високий рівень мотивації до досягнення успіху і уникнення невдач, середній рівень змагальної особистісної тривожності, низький загальний рівень емоційного інтелекту, а також наступних його складових за шкалами: «Управління своїми емоціями», «Самотивація», «Управління емоціями інших», середній і високий рівень за шкалою «Емоційна поінформованість», середній і високий рівень за шкалою «Емпатія». Обстежені спортсменки характеризувалися врівноваженістю нервових процесів та середнім рівнем стабільності реакцій на рухомий об'єкт, а також середнім рівнем довільної уваги, темпу психомоторної роботи, працездатності та стійкості до монотонної роботи.

Загальна інтернальність обстежених спортсменок не впливала на вибір стратегій подолання стресу. Чим вищою виявилася інтернальність обстежених гандболісток у галузі міжособистісних відносин, тим більш сформованою виявилася конструктивна стратегія «Пошук соціальної підтримки» ($r_s=0,49$, $p<0,05$). Проте, рівень суб'єктивного контролю обстежених гандболісток у сфері здоров'я та хвороби асоціювався з неконструктивними стратегіями «Конфронтаційний копінг» і «Втеча-уникнення» (відповідно, $r_s=0,45$ та $r_s=0,49$, $p<0,05$). Рівень мотивації досягнення успіху та уникнення невдач у обстежених гандболісток асоціювався з показником за шкалою «Пошук

соціальної підтримки», вищим значенням рівня мотивації відповідав нижчий рівень напруження і менша кількість балів за цією шкалою: в обох випадках виявлена обернена кореляція (відповідно, $r_s = -0,55$, $p < 0,05$ і $r_s = -0,57$, $p < 0,01$).

В п'ятому розділі і висновках підбито підсумки роботи, систематизовані і обґрунтовані результати роботи, сформовані висновки і напрями продовження дослідження в цьому напрямку.

Практичні рекомендації надають можливості визначити підходи щодо реалізації результатів наукового дослідження у практику підготовки у спортивних іграх.

У цілому позитивно оцінюючи дисертацію Арнаутової Л. В. слід відзначити деякі зауваження, побажання і дискусійні питання:

1. Чи можуть у кваліфікованих спортсменів сприйматися як стресові? Поясніть, що ви розумієте під «типовими ситуаціями»?

2. Чи враховано у вашій роботі адаптаційні можливості обстежуваних спортсменок? Якщо так, то якими підходами?

3. В роботі йдеться про стан стресу, але не зрозуміло межу від стану тривоги до початку стресового стану. Чи всі зазначені проблеми, що виникали протягом спортивного життя були стресовими для всіх учасниць дослідження?

4. У роботі наводяться певні нові наукові терміни, необхідно зазначити авторів і їх розуміння цих термінів, а якщо це ваші, то самим пояснити їх.

5. Вперше розроблено критерії для комплексної оцінки властивостей уваги кваліфікованих гандболісток з різним рівнем суб'єктивного контролю. – Ця думка зазначена у 5 розділі і у висновках. Що за комплексна оцінка і яких саме властивостей уваги?

6. Практичні рекомендації повинні бути викладені зрозумілою для тренерів мовою щодо визначення конкретних заходів. На нашу думку у вашій роботі такий підхід відсутній.

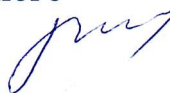
Однак слід зазначити, що ці питання та зауваження не знижують актуальності, новизни та практичної значущості дисертаційної роботи та не впливають на її загальну позитивну оцінку.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Арнаутової Л. В. на тему «Особистісні детермінанти формування стресостійкості кваліфікованих спортсменів» має достатнє теоретичне й практичне значення, є самостійним завершеним науковим

дослідженням, де висвітлено нові наукові результати, що в сукупності дозволяють розв'язати важливу наукову проблему. За актуальністю порушеної проблеми, новизною отриманих результатів та практичним значенням дисертаційна робота Арнаутової Лілії Володимирівни відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31.05.2019 р.), а її автор заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії в галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт.

Рецензент:

доктор біологічних наук, професор,
професор кафедри психології і педагогіки
Національного університету фізичного
виховання і спорту України

Леся КОРОБЕЙНИКОВА

Підпис Коробейнікової Л. засвідчую:

Проректор з науково-педагогічної роботи,
Національного університету фізичного
виховання і спорту України

Ольга БОРИСОВА